

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

СУЛЯТИЦЬКИЙ МИКОЛА ІВАНОВИЧ

УДК 82-12 (477) “18”

**Міфологічні парадигми
художнього мислення
в драматургії Лесі Українки**

10.01.01 – українська література

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2007

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі новітньої української літератури Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник - доктор філологічних наук, професор
Семенюк Григорій Фокович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри новітньої
української літератури

Офіційні опоненти - доктор філологічних наук, професор
Погрібний Анатолій Григорович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри історії
літератури та журналістики
Інституту журналістики,

кандидат філологічних наук
Савченко Ірина Віталіївна,
доцент кафедри української
літератури Національного
педагогічного університету імені
М.П.Драгоманова

Провідна установа – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Міністерство освіти і науки України

Захист відбудеться “25” травня 2007 року об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.15 із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (01033, м.Київ, бул. Т.Шевченка, 14, актовий зал).

З дисертацією можна ознайомитися у Науковій бібліотеці імені М.О.Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка (01017, м.Київ, вул.Володимирська, 58).

Автореферат розіслано “24” квітня 2007р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради
Л.О.Ткаченко

Загальна характеристика роботи

Проблема міфологізму художнього мислення в українському літературознавстві ще донедавна розглядалася спорадично і не цілісно. Причиною цього було необ'єктивне, заідеологізоване ставлення до питання художності у літературі, тим паче, що і такі форми авторської свідомості, як неоромантизм чи символізм, в контексті яких найчастіше проявляється міфологічний дискурс, відносили до художньої системи письменників із реалістичним способом відображення дійсності. Подібні оцінки стосувалися, зокрема, літературної спадщини Лесі Українки, що не могло не зашкодити сприйманню поетеси українським читачем.

Саме тому завданням нашої науки про письменство є остаточне зняття цих штучних нашарувань, звернення до аналізу особливостей творчості Лесі Українки, яка на хвилі нових віянь в українській літературі шукала оригінальних, нетрадиційних засобів у своїй художній техніці, що часто викликало нерозуміння і несприйняття у середовищі письменників-традиціоналістів. В основі індивідуальної поетики видатної української авторки належить виділити своєрідну семантику міфу, причому без розуміння цього чинника важко буде збагнути новаторство і силу Лесиного художнього слова. Через те міфопоетичні аспекти сьогодні привертають увагу багатьох вітчизняних дослідників.

Уперше про міфогенність творчості авторки "Лісової пісні" заявили ще критики початку ХХ століття, сучасники поетеси, передусім М.Євшан та М.Сріблянський. Аналізуючи художню самобутність поетеси, вони підкреслювали оригінальність використання та характерного "перекодування" в її драматургії світових тем, мотивів та образів, що забезпечило Лесі Українці унікальне місце серед письменників-сучасників та впритул наблизило до сфери пошуків тогочасної європейської літератури. Пізніші дослідження М.Зерова, М.Драй-Хмари, П.Руліна, А.Гозепуда, О.Бабишкіна, Л.Дем'янівської, О.Ставицького та інших підтвердили й розвинули спостереження про унікальність поетики Лесі Українки. Вагомим внеском у розвиток лесезнавчих студій був дослідницький доробок українських літературознавців в еміграції Д.Донцова, Є.Маланюка, Ю.Бойка, Р.Задеснянського, Р.Кухаря, П.Одарченка. Д.Донцов, наприклад, звернувся до аналізу Лесиного індивідуалізму та неоромантизму, вважаючи поетесу однією з перших, хто почав культивувати в українській літературі дані типи художньої свідомості.

В останні роки увагу літературознавців привернула власне проблема поетики драми Лесі Українки, питання жанру, композиції, типів художнього мислення, як от: неоромантизм, символізм чи модернізм узагалі. Так, дослідженню міфологічного дискурсу у творчості письменниці присвятили свої праці В.Агеєва, О.Бондарєва, Т.Мейзерська, Я.Поліщук, Л.Скупейко, С.Хороб.

Актуальність теми наукового дослідження зумовлена потребами відповідного до сучасних літературознавчих, естетичних вимог осмислення драматургії Лесі Українки через призму фольклоро-міфології як проблемно-тематичної та сюжетно-композиційної основи її драматичних творів і неоромантизму як художнього способу вираження, пошуків нових шляхів до вивчення творчої спадщини письменниці, визначення належного місця драм у контексті української літератури кінця ХІХ – початку ХХ століття.

На сьогодні склалася сприятлива ситуація для комплексного вивчення індивідуальної поетики Лесі Українки, що являє собою, безумовно, видатне явище української літератури й культури. В основі цієї поетики, як ми вже зазначали, лежать первні міфологічного мислення, міфологічного моделювання художнього матеріалу. Дослідницькі роботи останніх років висвітлюють окремі аспекти Лесиного міфологізму. Проте існує потреба сприйняти міфологічне мислення як системотворчий чинник, визначити його зв'язок з іншими засадничими аспектами творчості Лесі Українки. Маємо на увазі співвіднесення міфопоетики з проблемами художнього методу, типу мислення, напрямку й течії тощо.

Проведене нами дослідження дозволяє по-новому оцінити постать Лесі Українки в контексті інтеграції української літератури в загальноєвропейські та світові естетичні процеси.

Міфогенність художнього стилю письменниці виказує органічну спільність з естетичними пошуками тогочасної світової літератури, причому це спільність як у виборі матеріалу (орієнтація на традиційні сюжети, античну, слов'янську й середньовічну міфологію та ін.), так і в способі його інтерпретування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана на кафедрі новітньої української літератури Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України.

Об'єктом дослідження стала поетична драматургія Лесі Українки, тобто найбільш цінна частина її творчості, що представляє творчу зрілість письменниці і, зокрема, обіймає найвидатніші, класичної вартості її драми, а саме “Одержима”, “Кассандра”, “Камінний господар”, “Лісова пісня” та інші. Об'єктом аналізу є також епістолярій та літературна критика Лесі Українки, інших авторів-сучасників в українській літературі – ці матеріали містять цінні вказівки щодо порушеної проблематики міфомислення й міфопоетики.

Предметом вивчення є художнє мислення письменниці, в якому переплелися ознаки традиції та модерну, традиційної міфології та авторської реміфологізації. Це зумовило своєрідність формально-змістових прикмет Лесині драматургії, зокрема образної системи, жанрових та сюжетно-композиційних структур, стильових преференцій.

Метою дисертаційної роботи є дослідження специфіки міфологічного дискурсу художнього мислення Лесі Українки як складної, багатолінійної системи, аналіз парадигмальної природи міфу в стосунку до загальних засад творчості (світогляд, метод, напрям, стиль). Для досягнення цієї мети ставилися такі завдання:

- розкрити передумови міфогенного художнього мислення Лесі Українки – як на рівні індивідуального таланту, так і на рівні загальних культурно-мистецьких тенденцій епохи;
- з'ясувати роль міфу в цілісній поетиці авторки “Лісової пісні”, виявити його специфіку як синтезуючої основи Лесиного стилю;
- проаналізувати часово-просторові аспекти міфопоетики драматургії Лесі Українки;
- виявити характерні ритуальні мотиви та їх естетичну семантику в драмах письменниці;
- дослідити органічну пов'язаність міфомислення з неоромантизмом, символізмом, індивідуалізмом Лесі Українки;
- реконструювати смислову та структуротворчу функцію ідейно-образних елементів міфу, що формують авторську художню візію;
- охарактеризувати сутність реміфологізації як вияву індивідуалізму та авторської своєрідності у Лесиній драматургії.

Теоретико-методологічні засади дослідження складають основні праці з проблем поетики міфологізму науковців М.Бахтіна, К.Леві-Строса, Ю.Лотмана, Є.Мелетинського, І.Мойсеїва, Д.Наливайка, Я.Поліщука, О.Потебні, М.Рудякова, Л.Скупейка, В.Топорова, С.Хороба та інших. Методологічну основу для предметного висвітлення теми забезпечує розуміння поетики драми як системи взаємопов'язаних та взаємозумовлених засобів, а також дотримання критеріїв історизму та врахування індивідуально-творчої своєрідності художника.

У дисертації застосовано структуральний, архетипно-міфологічний, текстуально-аналітичний (“уважне читання”), етико-антропологічний методи. Характер застосування цих методів в окремих частинах та аспектах дисертаційної роботи зумовлений визначеними метою та завданнями студії.

Наукова новизна дослідження. Пропонована праця являє собою перше в українському літературознавстві дослідження, в якому на системному рівні аналізується змістове та семантичне наповнення драматургії Лесі Українки міфологією, а також розглядається поетика фольклоро-міфології у зв'язку з неоромантичним і символістським мисленням драматурга. Уперше визначаються формотворчі особливості драматургії Лесі Українки крізь призму міфогенного художнього моделювання дійсності.

В осмисленні теми автор пов'язує категорії, характерні для міфу, з рисами індивідуального світогляду та авторської поетики Лесі Українки. Це дозволяє верифікувати висновки окремих дослідників, наблизитися до сутності явища. Наприклад, такі аспекти відкриває аналіз замкнутого (сакралізованого) простору та циклічного часу в драмах Лесі Українки (розділ I), також – спостереження про маску, жертву та смерть героя як чинники ритуального дійства (розділ II) тощо. Втіленням індивідуально-творчих настанов Лесі Українки, її яскравого художнього новаторства автор вважає реміфологізацію, що дозволяє - через переосмислення первинного міфологічного коду - створити нові блискучі сюжетні ситуації та характери героїв (розділ III).

Ключовим моментом цієї праці стало представлення в ній особливостей міфогенного художнього мислення Лесі Українки. Це спонукало автора провести аналіз культивування фольклорних та міфологічних сюжетів у драмах письменниці, виявити специфіку застосування міфологічної свідомості в літературі.

З'ясовуючи сутність міфологічних парадигм естетичного мислення Лесі Українки, ми спробували охопити найважливіші аспекти міфопоетики. У цій студії простежується часопросторове атрибутування міфу в драматургії Лесі Українки. Виділяємо також найбільш істотні форми ритуалу, що піддаються у цих творах художній інтерпретації. Третім провідним аспектом стає перехід до реміфологізації як засобу трансформації Лесиних драматургічних творів у контексті неоромантичного художнього мислення.

Значна частина роботи відведена елементам внутрішньої основи драматичних поем – індивідуалізму та психологізму як невід'ємним компонентам неоромантичної художньої техніки та символізму як способу художнього відображення дійсності, який відіграв важливу образотворчу роль у драматургії, маючи у творчості Лесі Українки специфічне, базоване на комплексному підході, значення, реалізуючись у єдності з неоромантичними принципами. А уважний, цілісний огляд всієї драматургії Лесі Українки визначає поділ її творчості на класичну і неоромантичну форму драм із відповідними компонентами реалізації концепції “долі” для першої та “волі” для другої.

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення дисертації можуть бути використані при написанні праць з історії української літератури кінця XIX – поч. XXст., у процесі читання загальних теоретико-літературних та історико-літературних лекційних курсів, а також при розробці спецкурсів і спецсеминарів як за творчістю Лесі Українки, так і з проблем розвитку драматургії загалом.

Апробація результатів дисертації відбулася на Лесезнавчих читаннях (Луцьк 1999, 2000), Міжнародній конференції “Біблія і світова література” (Чернівці, 1999), щорічних наукових конференціях у Прикарпатському національному університеті ім. В.Стефаніка. Роботу обговорено і схвалено на засіданні кафедри новітньої української літератури Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України 28 вересня 2006 року.

Основні положення дисертаційної праці відображено також у восьми публікаціях у фахових виданнях ВАК України.

Згідно з поставленими проблемами, об'єктом та предметом дослідження дисертація має відповідну структуру: вона складається зі вступу, трьох розділів, які поділені на чотири підрозділи, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 144 сторінки, а включно з бібліографією 155 сторінок. Бібліографічний список налічує 142 позиції.

Основний зміст дисертації

У “Вступі” подається загальна характеристика дослідження, обґрунтовано актуальність теми, стан та доцільність вивчення проблематики дисертації, сформульовано тему і завдання; розглянуто предмет та об'єкт роботи, аналізується її методологічна і теоретична основа, а також джерельна база. Окреслюються шляхи наукових пошуків, розкривається наукова новизна, теоретичне і практичне значення; наведені основні положення про апробацію та публікацію результатів дослідження.

Перший розділ – “**Міф як синтезуюча основа модернізму драматургії Лесі Українки у часово-просторовому аспекті**” – це розгляд проблеми, що виявляє міфопоетику Лесі Українки на рівні структурування художнього часу і простору. Нас цікавлять тут найбільш характерні семантичні характеристики часово-просторових вимірів, що реалізуються в драмах письменниці. У підрозділі “**Міф як художньо-творчий комплекс модерністичної драматургії Лесі Українки**” розкриваються особливості застосування нових типів художнього мислення, широкого використання міфологічного дискурсу.

Міфологічна канва драматичних поем Лесі Українки передбачає осягнення автором альтернативного щодо міфологічного досвіду минувшини смислового простору, який виявляється в

оригінальному та самобутньому перетрактуванні традиційного міфологізму. У драмах Лесі Українки не стільки йдеться про міфопростір як про спосіб художньої міфологізації, а про мистецький прийом, який передбачає культивування міфологічного типу світосприйняття. Посутнім елементом художньої свідомості Лесі Українки – драматурга є хронотоп, і особливістю так званого циклічного його варіанту є наявність вертикальної площини, що відбиває бінарну опозицію “вверх-вниз”, де архетип глибини (корінь, криниця, джерела, могила, дно), як відзначав І.Мойсеїв, означає безодню вічності минулого, шлях до предків і конкурує з архетипом висоти (верхівка дерева, гора, небо, сонце, зорі), безоднею вічності майбутнього. У драматичних творах Лесі Українки герої пророки – будителі людського духу Елезар (“Вавилонський полон”), Тірца (“На руїнах”), Орфей (“Оргія”) своїми промовами, піснями і музикою вели свій народ із низин пригніченості забуття до містичних вершин світла вічності.

Через призму міфологічних характеристик сприймається так звана, за висловом Л.Скупейка, природна топографічна модель ритуально-міфологічної схеми, з елементами якої поєднано розуміння людиною навколишньої реальності, і один із семіотично найбагатших елементів є світове дерево, що уособлюється з центром світу, який виступає своєрідним універсальним знаковим комплексом, що структурує Всесвіт. Наявністю подібного центру є “великий престарий дуб”, майже всі події якимось чином пов’язані із ним. Рецепція цього об’єкту має сакралістичні характеристики. У драматичних творах “Вавилонський полон”, “На руїнах”, “На полі крові”, “У катакомбах”, “Три хвилини” та інших помітна сакралізована центричність у символі верб з підвішеними арфами, руїн Єрусалиму, кривавої нивки, криниці, в’язниці, які виступають своєрідною метафорою.

Сакральні-міфологізованого характеру у модерністичній свідомості набирають часові та просторові виміри, які аналізуються у підрозділі **“Часово-просторове атрибутування міфу в драматургії Лесі Українки”**. Так, з категорією часу безпосередньо зв’язана горизонтальна площина світобудови. Єдність часових моментів, на переконання Є.Мелетинського, поширена у триступеневому, хронологічному вимірі індивідуального, абсолютного та історичного часу, де за відсутності вертикальної спрямованості площини утворюється співставлення минулого, теперішнього та майбутнього, тому людина повсякчас перебуває у перехідному стані теперішнього і наступного часових проміжків. Так, у драматичному творі Лесі Українки “Три хвилини” співставлення світоглядних позицій Монтаньяра і Жірондиста проходять у ситуації неоднозначного хронологічного виміру, детермінованого суперечливістю характеру перебігу подій перехідного історичного процесу.

Поляризація рецепцій кожною зі сторін історичної ідеї якраз і є причиною цих суперечностей. Не актуальним є також факт кривавої жертви для наступних, значно пізніших поколінь і їх звичаю (драматична поема “Одержима”), оскільки великі творіння, хоча і позачасові, ніколи для наступних поколінь не будуть істиною.

Аналізовані вище часові виміри тісно з’єднані з просторовими. Оскільки хронологічний аспект передбачає горизонтальну площину, то просторовий за основу бере вертикальну проекцію. Так, у “Лісовій пісні” просторовий вимір, за Л. Скупейком, не передбачає повну рухову напрямленість, означеність будь-якої найвіддаленішої точки в просторі не проявляється, і на цьому етапі “верх” і “низ” ще не розрізняються, а “далеко” співвідноситься з уявленнями про інший, невідомий світ. У ряді інших драматичних творів Лесі Українки можливе розкладання на мотиви, співвідносні з рухом по вертикалі, де просторовий компонент детермінує вертикальну площину світового дерева, і своєрідним таким інваріантом цього сакралізованого осердя виступає образ кришталевої гори в “Осінній казці” – Голгофи (“Одержима”, “На полі крові”) або просто певної символічної вертикальної площини виміру психологічних, етико-естетичних градацій на кшталт вже згаданого образу світового дерева. У цій проекції передбачувано характеризувати мотиви свободи, перевтілення, хаосу і світопорядку.

У драматичних творах дії локалізуються до вже означених нами “вертикальних” символічних образів. Для Принцеси із “Осінньої казки” символ гори - це уособлення дуже важливих для неї звершень. Подібно і Юда із драматичної поеми “На полі крові” був одержимий прагненням

духовного вознесіння на висоти божественної гармонії, митець Ричард (“У пущі”) в розмові зі скульптором Джонатаном сповнений високим почуттям творчого піднесення. Та на якомусь відрізку “вертикального руху” в напрямі осягнення кульмінаційної точки гармонії герої розчаровуються у можливості зреалізувати свої ідеали у Вищому світі. Тому, як переконаємося, у більшості випадків міф світопорядку, який панує на “вершинах”, не співмірний із законами реального світу, за якими живуть герої-образи, котрі не здатні реалізувати себе на тому рівні, і обидві ці категорії неможливо звести до однолінійності та площинності.

Принцип так званої просторової опозиційності буття розподіляє його на дві сфери, і у цьому відношенні своєрідно проявляється символічність подвійності числа “два”, яке програмує у світовій літературі подвійність буттєвого сприйняття, багаточисельні мотиви подвійності, роз’єднання душі і тіла, двійка задає амбівалентність сприйняття реальних історичних особистостей, міфологічних персонажів, літературних образів¹. У міфологічному аспекті двійка передбачає проявлення подвійної субстанції, коли одна з них вважається основною і реальною, істинною душею, інша ж – тінь, несправжня (образ вовкулаки, перевертня у “Лісовій пісні”). Подібну ж роздвоєність ми бачимо і у Кассандри з однойменної драматичної поеми Лесі Українки. У Кассандри роздвоєність не є її індивідуальною сутністю, це не продукт її власного бажання чи вчинку, дуадність привноситься ззовні. А вже Дон Жуан із “Камінного господаря” Лесі Українки демонструє той тип внутрішньої роздвоєності особистості, коли все ж якийсь елемент крутіїства, бажання нових, без огляду на наслідки вчинків – наявний, проте він у своїй суті нібито і не несе якоїсь зловіщості, навмисної агресії, що спричинює трагедію інших.

Із міфологічною універсальною характеристикою числа “два” тісно пов’язується трактування поняття другого плану, так званого чужого простору. У “Лісовій пісні” спостерігається такий розподіл між людськими і лісовими принципами укладу життя, світорозуміння. Кассандра теж знаходиться поза простором розуміння людського світу саме через свою надприродну можливість виходити в інші сфери комунікативного поля, яке недосяжне і чуже навколишньому середовищу. Чужі своєму оточенню митець Ричард Айрон із драматичної поеми “У пущі”, народний співець Орфей із “Оргії”, бо є постатями значно духовно та естетично валентнішими стосовно до інших. Народні будителі Елезар і Тірца, вихідці із свого народу, теж не потрібні йому з їхніми бунтівними ідеями, чужий простір зламав і Оксану з драми “Бояриня”, чужі для суспільства та способу життя неофіти-християни з драматичних поем “Руфін і Прісцілла”, “Йоганна, жінка Хусова”. Адвокатом Мартіаном із однойменного твору робиться спроба тримати лад із усіма, та все ж докори совісті не можуть надати йому певної означеності, він стоїть перед загрозою втрати обох просторів. Отож, вочевидь переконаємося, що Лесею Українкою створені типи героїв, які мають високі вимоги щодо комунікативного поля, яке дотичне до більш досконалої сфери взаємостосунків.

Сакральньо-міфологічного характеру у модерністичній свідомості набирають часові та просторові виміри, коли з категорією часу безпосередньо пов’язана горизонтальна площина світобудови, а простору – вертикальна. Ці вертикально-горизонтальні проекції чітко відстежуються в більшості Лесиних драм. Наявність вертикального центру дії ми спостерігали у драмах “Лісова пісня”, “Осіння казка”, “Вавилонський полон”, “Камінний господар” та ін. Горизонтальна площина дії може бути більш чи менш розбудованою, але вона також виявляє протиставлення центру та маргінесу. Нерідко місце дії вказує на замкнутий простір (крипта, в’язниця, замок, дім, місто в стані облоги), що символічно маркує стан неволі й рабства, виходу з якого шукають Лесині герої.

Єдність часу виявляється у триступеневому вимірі індивідуального, абсолютного та історичного часу відповідно до минулого, теперішнього і майбутнього. А згідно з принципом просторової опозиційності буття спостерігається розподілення його на дві сфери, у чому і виявляється символічність числа “два”, яка детермінує в мистецтві подвійність рецепції реальності як у протиставленому, так і у взаємодоповнювальному аспектах (парні герої або герої-двійники). Простежили ми і за міфологічною характеристикою цього числа у плані поєднання з поняттям чужопросторовості як засадничого елемента міфологізму.

¹ Бондарева Е., Гуляк А. Числовая символика мифа. Монография. – К.: Издательство “Знания”, 2002. – С. 54

Другий розділ – **“Міфологічно-ритуальні мотиви драматургії Лесі Українки”**, сконцентрований на висвітленні ритуалу як конструктивного компонента реалізації міфу як такого. Відображені у творах письменниці образи і мотиви інколи не входять у звичайний літературний канон, хоча шлях, яким вона сполучає все у певну художню єдність, помітно співвідноситься з міфопоетикою. Художній твір, зокрема драматичний, чітко визначає рольову модифікацію в контексті міфологічної свідомості, уособлюється з ритуальним дійством, а сама ритуалізованість культури розуміється як засіб космоїзації хаосу.

Підрозділ **“Ритуалізація аспектів гри, свята, маски, ляльки, музики в драматургічній площині творчості Лесі Українки”** досліджує основні елементи міфологічної форми відображення дійсності.

Одні з найдавніших ритуально-міфологічних форм культури вважали гру провідним своїм елементом, бо гра виступає невід’ємною ознакою міфологізму як типу сприймання дійсності. Так, герой драматичних творів Лесі Українки – Дон Жуан, Лицар, Адвокат Мартіан засобами певного суспільного “камуфлювання” по через гру ніби приховують справжню свою сутність, та все ж їх не варто привносити до когорти людей вищих моральних і духовних запитів. До цієї когорти радше належать герої, для яких життя не є грою як способом досягнення чи вигоди, чи ж звичайною маніфестацією життєвої позиції (Одержима, Кассандра), тому і вищий ступінь людської екзистенції пристає саме до героїв несхитного, цілеспрямованого характеру.

Драматичні колізії творів Лесі Українки мимоволі наводять на думку про певну маріонетковість як ситуації, так і героїв, оскільки явище маріонетковості, театральної ляльки несе певну якусь магічність, бо ж у ляльці, як відзначав А.Бенуа, є щось містичне, і саме її функція є наскрізь ритуалізована. Ляльковість героїв драматичних поем Лесі Українки полягає у їхніх характерах, вчинках, ситуаціях, тому одній з них, приміром, Командор із “Камінного господаря” – типаж ляльки-образу, який, попри свою і нечасту присутність у рольовій грі твору, діалогах, подіях – все ж наявний своєю роллю повсякчасно, а інші, наприклад, Долорес чи, скажімо, Дон Жуан, є маріонетками ситуацій, зрежисованих жорстокими обставинами життя.

Важливе значення в ритуалізованому аспекті міфу відіграє музика як проміжна ланка між словом і мовчанням. Музика є невід’ємною частиною драматичного мистецтва (пригадаймо принагідно Вагнерівську музичну драму). Найпомітніший вияв музичного дискурсу спостерігаємо у “Лісовій пісні”, де музика часто є вдалим стилістичним заміником слова, має повноцінну дійову валентність у рольовій грі героїв твору. Музикою починається дія “Лісової пісні”, вона є комунікативним засобом, стає досконалішою формою взаєморозуміння, лейтмотивом психофізичного життя дійових осіб драми.

У драматичних творах Лесі Українки ритуалізована сакральність почасти виявляється через архетип маски, яка за своєю природою сама має ритуалізовані витoki. У Лесиній драматургії вмотивовано культивується маска як стилістичний елемент уподібнення чи розподібнення героя. Це найяскравіше проявляється в інтерпретації сюжету про Дон Жуана в “Камінному господарі”, і найбільше в сцені маскового балу, де маска є шляхом до узалежнення чи звільнення від ритуального канону.

У міфологічному і релігійному аспекті феномен свята виступає важливим ритуальним компонентом, і саме завдяки йому досягалось духовне поєднання, свобода поведінки і вчинків з метою релаксації, полишення відчуття мирської суєтності. Банкет, як складова цієї системи, втілює амбівалентне уявлення архаїчної свідомості про світ, який утримує космос і хаос, життя і смерть з її постійною боротьбою, виступає в драматургії Лесі Українки і як дійство, і як елемент моделюючої жанрової системи, де синтезуються найрізноманітніші форми людського буття².

Сцени з елементами банкету спостерігаються у багатьох Лесиних драматичних творах. Так, симпосій (різновид банкету) відбувається в домі Руфіна і Прісцилли, де представлений широкий спектр розщеплення римської та елінської епохи. У “Камінному господарі” банкет має риси як святкової, так і траурної маскарадності. Яскраво представлений “банкетний архетип” у драматичній

² Малютіна Н. Філософія часу в екзистенційному просторі драматичного діалогу Лесі Українки “Три хвилини” //Український модернізм зі столітньої відстані. Збірник наукових праць. Літературознавство. -Випуск X, спеціальний. – Рівне, 2001.- С. 329.

поємі “Оргія”. Це ритуальне багатозначне дійство, де спостерігається розмежованість двох антагоністичних культур – високомистецької грецької та десакралізованої римської. У “Кассандрі” дійство найтісніше пов’язане із загибеллю Трої, веселощі перед самою катастрофою – це проявлення відчаю і безсилля зміни ситуації. Банкет має яскраво виражену форму трагедії як провідного компонента міфологічного світогляду і частини жертвовного ритуалу.

Підрозділ **“Формотворчі компоненти міфопоетики Лесі Українки (трагічність, жертвовність, катарсис)”** висвітлює консолідуючі аспекти поетики драматургії української письменниці.

Першою за ступенем закладеного у творі трагізму є Міріам із драматичної поєми “Одержима”. Трагедія ситуації полягає у нерозумінні героїнею принципу загальної любові. У драмі “Кассандра” трагізм головної героїні детермінується усвідомленням безнадійності здійснення власних прагнень. Чітко простежується ідея безневинної трагічної провини у драмі “Руфін і Прісцилла”, де зв’язані поміж собою почуттям високої любові герої, всупереч бажанням, стають одне одному причиною смерті. Почуття трагічної провини, загострені ситуацією вибору, постають у драматичній поємі “Адвокат Мартіан”, де герой мимоволі стає жертвою власного обов’язку, а трагедія Антея з драматичної поєми “Оргія” тісно пов’язана із трагедією його батьківщини. Трагізм, як вияв психічної категорії страждання, тісно поєднаний з феноменом прометеїзму як вищого степеня трагічної жертвовності.

Розв’язка трагічної ситуації детермінує очищення від пристрасті, катарсис. Він, як етико-естетична категорія, має ритуалізований характер, саме це поняття передбачає відсторонення людини від страждань, спрямоване на очищення душі від пристрастей із перспективою їх цілковитого усунення.

У драматичній поємі “Оргія” катартичну функцію виконує естетичний елемент – музика. Головний герой твору відносить спів та музику до сакрального рівня, сприймає як духовну панацею супроти страждань.

У “Лісовій пісні” музика є очищувальним духовним засобом, особливо тоді, коли слова і вчинки людей знаходяться поза простором духовного піднесення і вже навіть і тоді, коли над усім запанував морфічний спокій (остання сцена драми).

Катарсис передбачає вихід за межі зла через жертву, бо саме ритуал жертви виступає повсякчас консолідуючим фактором. Жертвопринесення наближує суб’єктів цього сакрального дійства до трансцендентного простору.

У драмах Лесі Українки часто фігурує жертва через образ героя, який добровільно йде на неї в ім’я високої ідеї (Долон “Кассандра”, Валент “Адвокат Мартіан”). Індивідуальний аспект жертви у Долорес із “Камінного господаря”, яка прирікає себе на вічну покуту задля Дон Жуана, страждає заради благородної ідеї й Кассандра.

Катартична функція жертви детермінує перехід від хаосу до впорядкованого космосу, не виключаючи при цьому ймовірність “розімкненості” хаосу після ритуального жертвопринесення. Таким чином, ритуал та пов’язана з ним семантика виконують дуже важливу функцію в художній тканині творів, написаних у руслі міфопоетики. Ритуалізованість світу виступає в драмах Лесі Українки критерієм упорядкованості й сакралізації дійсності. Повторюваність та символіка ритуалу виражають найбільш сутнісні мотиви вчинків та помислів літературних героїв. Через ритуал Леся Українка, як автор, встановлює зв’язок із символічними кодами світової літератури (Біблія, антична міфологія), а також домагається глибшого розуміння читачем. Функціонування ритуалу в міфологічно-символічному контексті творів являє собою важливу складову художньої своєрідності драматургії письменниці. Реалізація естетичної суті Лесиних драматичних творів валоризується посередництвом символічної природи міфу, що ми й відстежили в драматичних поємах Лесі Українки.

У ритуально-міфологічному ключі ми проаналізували вище феномен свята, гри, маски, що є засадничими елементами міфологічної форми культури. Наголошено на особливій функції музики, яка в ритуалізованому аспекті міфу є провідною частиною драматичного мистецтва, проміжною ланкою між словом і дією. Також відзначено трагічність, жертвовність, катарсис як формотворчі компоненти міфопоетики, що виступають консолідуючим фактором з функцією відновлення єдності та наближення суб’єктів сакрального дійства до трансцендентності.

Авторська концепція “прометеїзму” є проявленням психологічної категорії страждання і має дотичність до трагічного як вияву дисбалансу внутрішніх сил, деструкції смислових рівнів свідомості. Ми наголосили також на взаємозумовленості драми, міфу та ритуалу, аналізуючи явище драмоміфології.

Третій розділ – **“Реміфологізація як вияв естетичної категорії індивідуалізму в драматургії Лесі Українки”** присвячений переосмисленню традиційних сюжетів і ревізії міфу на індивідуально-художньому рівні.

Попри тісний взаємозв’язок міфології з літературою, все ж між ними існує відмінність. Їхня подібність може спостерігатися лише на формальному рівні у контексті рецепції жанру, образу, тропіки, тому досить обережно слід використовувати такі термінологічні синтагми на кшталт “єдність міфології і літератури”. Драми Лесі Українки слід сприймати через переосмислення традиційних сюжетів, і ревізія міфу реалізується завдяки перетрактуванню персонажної схеми (коли епізодичні герої стають провідними), через утвердження самодостатності ідей, де, за визначенням Я.Поліщука, провідною стає не міфологічна оповідь, а її символічний сенс, через руйнування структури міфу, щоб виявити прихований і не завжди помітний внутрішній конфлікт. Культурологічний світ Лесі Українки-драматурга, базуючись на міфологічному дискурсі, чи не найяскравіше виявляє саме цей аспект модерністичної художньої техніки. Міфологізм, що респектує представлення форм “нелогічного”, позареального та підсвідомого естетичного мислення, обумовлює необхідність донесення до читача вже більш “олітературненої мови”, а це досягається саме індивідуалістичним проявом образної системи. Цей підхід до образної інтерпретації здатен перевести аналіз творів саме в літературознавчу площину якомога повніше, дослідити поетику художнього мислення драматургії Лесі Українки.

Індивідуалізм повсякчас зумовлює присутність сильної, героїчно міфологізованої постаті. Проблема індивідуалізму в творчості Лесі Українки передбачає культ ідеалу сильної особистості, найчастіше позбавленої можливості порозуміння з оточенням. Леся Українка звертала увагу на особистість як реалізацію внутрішніх екзистенційних характеристик. Особистість, як і світ у драматургії Лесі Українки роздвоєна, тут спостерігається деструкція єдності, індивідуалістичний момент представлений як позитивний фактор. Як бачимо, все було спрямоване на відображення людини як самодостатньої, цільної особистості, де робиться акцент на всеохопному поданні психологічних рис сильної індивідуальності.

Так, Елезара із “Вавилонського полону” ще розривають сумніви і невпевненість у правильності вибору шляху до визволення рідного народу, він ще не виробив твердої позиції, Елезар слабо ще претендує на звання героїчної постаті. Тірца із драматичної поеми “На руїнах” вже чітко і ясно уявляє сам процес і кінцеву мету діяльності. Вона спонукає фізично і духовно знищений народ до сміливих і рішучих вчинків, у Тірци глибока переконаність у власній правоті обраного шляху. Драматична героїня поеми “Одержима” має в своїй основі зерно незборимого фатуму, але, якщо і наявна тут якась фінальна приреченість, та все ж герой володіє гострим відчуттям протесту, внутрішньої свободи. Міріам володіє рисами отого всезагального бунту і протесту, який зумовлює зіткнення антагоністичних світоглядів, непримиренністю активного і пасивного ставлення до буття. У Лесиній “Кассандрі” в образі головної героїні представлений тип вольової, сильної особистості прометеївського характеру. Проблема індивідуального вибору, активне націлення на духовне відродження, емансипації суто людських начал особистості представлено у драматичній поемі “Руфін і Прісцилла”, де основний конфлікт твору розвивається у плані рецепції духовних цінностей, неоднозначності їх розуміння. Особливістю драми є еволюційна валентність образів на певних часовопросторових відрізках. Леся Українка в образах героїв декларує сильних, повноцінних особистостей, що твердо притримуються своїх переконань. Подібними рисами наділені герої й інших драматичних поем (Адвокат Мартіан, Антей, Міріам, Ричард Айрон). Як бачимо, художня тканина Лесині драматургії, маючи міфологічну основу, вдало інтерпретується шляхом реміфологізації. Тому саме через таке сприйняття міфологічних мотивів, через їх “олітературнення”, ми і бачимо шлях до досягнення висот художньої техніки Лесі Українки.

Художня тканина Лесиної драматургії з її міфологічною підосною вдало інтерпретується саме в ключі реміфологізації, засвідчуючи авторське “перечитування” первісної чи узвичаєної семантики міфологічних образів та ситуацій.

Цей принцип художньої інтерпретації, своєрідного “олітературнення” сприймається через переосмислення сюжетної канви, деструкцію міфологічного підґрунтя твору, де прерогативним чинником виступає не міфологічність, а символічність.

Тому реміфологізація детермінує відтворення художнього образу в його самодостатності, вона досягається індивідуалізацією образної системи. Індивідуалізм як тип світобачення і художнього мислення здатен трансформувати аналіз драматичної творчості Лесі Українки саме у літературознавчу площину.

У всіх аналізованих вище випадках характер реміфологізації безпосередньо пов’язаний з неоромантичними настановами, якими Леся Українка незмінно керувалася у своїй творчості. Це передусім віра в людину, її духовну силу та самодостатність, віра у здатність подолати найважчі життєві випробування. Лесині герої, хоч яку високу свідомість представляють, не зневажають маси, народу, прагнуть своєю діяльністю піднести його свідомість, як то роблять у драмах письменниці Мавка, Елезар, Мартіан, Орфей тощо.

У “**Висновках**” викладено результати дослідження міфологізму художнього мислення драматургії Лесі Українки, визначено роль у літературному процесі кінця XIX – початку XX століть, зацентровано увагу на важливості ролі її драматургії для подальшого літературного процесу. Пласт драматургічної творчості Лесі Українки, підданий аналізу в цій дисертаційній роботі, переконливо засвідчує спільність з міфопоетичним образом світу. З одного боку, письменниця майстерно використовує традиційні літературні теми та образи, послуговуючись продуктивною семантикою давньої міфології. З іншого ж, її індивідуальна інтерпретація традиційних сюжетів вказує на яскраву оригінальність, на вміння віднайти в міфологічному пласті художньої свідомості нові ідейно-образні акценти, що обумовлювалися потребою нового підходу до естетичного сприйняття людини і світу. Багатогранність і сила мистецького таланту Лесі Українки реалізується на різних рівнях поезики, зокрема в інтерпретації архетипів, топосів, хронотопу тощо.

Міфологічні парадигми художнього мислення представлені в драматургії Лесі Українки органічним зв’язком зі світовою літературною традицією, яку письменниця ґрунтовно засвоїла і яка стала відправним пунктом її власних творчих пошуків. Ми відстежили ці парадигми в часово-просторовій організації дії, у семантиці та впливі ритуальних форм поведінки, у реінтерпретації традиційних міфологічних тем з позицій індивідуалізму та неоромантизму. Разом узяті, ці три дослідницькі аспекти свідчать, наскільки глибоко і своєрідно розвинула Леся Українка міфопоетичне мислення. Увібравши найцінніше з національної літератури, доглибно пізнавши європейську та світову традицію, вона зуміла внести нові акценти в трактування проблем морального вибору, зради, неволі, честі, патріотизму. В цьому проявилось прагнення письменниці ввести українську літературу в контекст світової. Долаючи межі утилітарності та “закостенілості думки”, Леся Українка сама давала приклад творення високоартісної літератури, а через долучення до традиційних тем та образів наближала національне письменство до актуальної проблематики загальнолюдського звучання.

Виходячи з тези, що міфологічне мислення корелює з певними естетичними системами, зокрема з модернізмом, маємо ствердити, що саме Леся Українка однією з перших утврджує міфопоетичний образ світу в українській літературі кінця XIX та початку XX століть. Таким чином, риси індивідуальної системи образотворення письменниці поширюються своїм значенням на цілу систему національного письменства. Переходячи межі індивідуального досягнення, вони переходять в універсальний простір культури. Через те драматургія Лесі Українки залишається невичерпною за своїм ідейно-художнім потенціалом.

Опубліковані праці за темою дисертації

1. Сулятицький М. “Проблема художнього методу та ідейно-тематична основа драматичного діалогу Лесі Українки “В дому роботи, в країні неволі” // Науковий вісник ВДУ. Філологічні науки. – Випуск Х. – Луцьк, 1999. – С.23-25.
2. Сулятицький М. “Реалізація драматичної концепції “долі” і “волі” в “Одержимій” Лесі Українки” // Науковий вісник ВДУ. Філологічні науки. – Випуск XV. – Луцьк, 1999. – С.75-76.
3. Сулятицький М. “Прометеїзм” як джерело неоромантичного мислення драматургії Лесі Українки” // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Випуск V. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – С. 63-67.
4. Сулятицький М. “Релігійність як спосіб художнього мислення” (на матеріалі творів Лесі Українки, Леоніда Андрєєва, Аполлона Майкова) // Збірник наукових праць. Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство. – Випуск УІІІ. – Рівне, 2000. – С. 85-88
5. Сулятицький М. “Особливості трансформації загальнокультурної традиції у драматичних поемах Лесі Українки: проблема художнього мислення” // Дивослово. – 2000. – № 11. – С.4-6.
6. Сулятицький М. “Особливості художнього мислення Лесі Українки-драматурга” // Український модернізм зі столітньої відстані. Збірник наукових праць. Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство. – Випуск X, спеціальний. – Рівне, 2001. – С. 90-97.
7. Сулятицький М. “Міф як синтезуюча основа часопросторової структури драматургії Лесі Українки” // Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія. – Випуск ІХ – Х (2004-2005рр.) – Івано-Франківськ: Плай, 2005.- С.417-422.
8. Сулятицький М. “Міфологічно-ритуальні мотиви драматургії Лесі Українки” // Українство: національно-духовні виміри. Збірник наукових праць і матеріалів.-Івано-Франківськ,2005.-С.330-341.

Анотація

Сулятицький М. І. Міфологічні парадигми художнього мислення в драматургії Лесі Українки. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література. – Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Київ, 2007.

Дисертація досліджує міфологічний аспект драматургічної творчості Лесі Українки.

З'ясовується місце письменниці у тогочасному літературному процесі. На основі аналізу контексту доби, визначається приналежність Лесиної творчості до модернізму якраз по через міфологічне посередництво, бо міфологізація відкривала шлях пошуку новизни в художній площині.

Через призму міфологічних чинників сприймаються часові та просторові виміри, які набувають сакралізованої характеристики, коли з категорією часу пов'язана горизонтальна площина світобудови, а простору – вертикальна.

Посутнім елементом художньої свідомості Лесі Українки є архетип хронотопу, особливістю так званого циклічного хронотопу у творчості письменниці є наявність вертикальної площини, що синонімізується із сакралізованим топосом світового дерева. У драматичних творах Лесі Українки можливе розкладання на мотиви, співвідносні з рухом по горизонталі чи вертикалі, що детермінує символічну площину виміру психологічних, етико-естетичних градацій героїв драматичних творів. Принцип просторової опозиційності буття розподіляє його на дві сфери, тут проявляється символічність числа “два”, яке програмує подвійність буттєвого сприйняття, походження так званого чужого простору.

Міфологічно-ритуальні мотиви виявляють ритуал як конструктивний компонент реалізації міфу. Сама ритуалізованість культури передбачає космізацію хаосу. Провідними ритуально-міфологічними формами культури, що експлуатуються у художній тканині Лесиних драматичних творів є гра, музика, свято, маска, жертва, катарсис.

Принципова відмінність міфологічного та літературного показово маніфестує прийом реміфологізації як вияв естетичної категорії індивідуалізму, що виявляється у переосмисленні традиційних сюжетів і ревізій міфу на літературно-художньому рівні. Драми Лесі Українки слід сприймати через переосмислення персонажної схеми, через культивування повноцінності змагання ідей, через деструкцію міфу з метою віднайти внутрішню суть прихованого змісту художнього твору.

Ключові слова: міф, міфопоетика, час, простір, ритуал, реміфологізація, індивідуалізм.

Аннотація

Сулятицкий Н.И. Мифологические парадигмы художественного мышления в драматургии Леси Украинки. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – украинская литература. – Институт филологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. – Киев, 2007.

Диссертация исследует мифологический аспект драматургического творчества Леси Украинки. Определяется место писательницы в тогдашнем литературном процессе. На основании анализа контекста времени, определяется отношение Лесиного творчества к модернизму какраз через мифологическое посредничество, поскольку мифологизация открывала пути отыскания новизны в художественной плоскости.

Сквозь призму мифологизма воспринимаются временные и пространственные измерения, которые приобретают сакралистическую характеристику, когда с категорией времени связана горизонтальная плоскость миростроения, а пространства – вертикальная.

Существенным элементом художественного сознания Леси Украинки является архетип хронотопа, особенностью так называемого циклического хронотопа в творчестве писательницы есть присущность вертикальной плоскости, что синонимизируется из сакральным топосом мирового дерева. У драматических произведениях Леси Украинки возможно разделение на мотивы, соотносительны с движением по горизонтали или вертикали, что детерминирует символическую плоскость измерения психологических, этико-эстетических градаций героев драматических произведений.

Принцип пространственной оппозиционности бытия разделяет его на две сферы, здесь проявляется символичность числа “два”, которое программирует двойственность бытийного восприятия, происхождения так называемого чужого пространства.

Мифологическо-ритуальные мотивы представляют ритуал как конструктивный компонент реализации мифа. Сама ритуализация культуры предсказывает космолизацию хаоса. Ключевыми ритуально-мифологическими формами культуры являются игра, музыка, праздник, маска, жертва, катарсис.

Принципиальное отличие мифологического и ритуального манифестирует прием реміфологізації как проявление эстетической категории индивидуализма. Драммы Леси Украинки нужно воспринимать сквозь переосмысление персонажной схемы сквозь культивирование полноценного состязания идей, через деструкцию мифа с целью отыскать внутреннюю сущность художественного произведения.

Ключевые слова: миф, мифопоэтика, время, пространство, ритуал, реміфологізація, індивідуалізм.

Annotation

Sulyatitsiy M.I. Mythological paradigms of artistic thought in dramaturgy of Lesia Ukrainka. - Manuscript.

A dissertation for awarding candidate degree of philological sciences on speciality 10.01.01 - Ukrainian literature. - The Institute of philology of Kievan National University the name of Taras Shevchenko. - Kyiv, 2007.

A dissertation explores the mythological aspect of dramaturgic creation of Lesia Ukrainka. The place of authoress in an of that time literary process turns out. On the basis of analysis of context of day, belonging of Lesia creation is determined to modernism just through mythological mediation, because mifologization opened the way of search of novelty in an artistic plane.

Through the prism of mythological factors are perceived times that space measurements which acquire sacralizovanoi description, when with the category of time the linked horizontal plane of the universe, and space - vertical.

The vertical- horizontal projections which correlate with the time-space action measuring are clearly noted in majority of Lesja's dramatic plays. The researcher analyses the presence of vertical centre in the following dramas "The Forest Song", "The Autumn Tale", "The Babylon Captivity". The stone Master and so on. The horizontal action area may be more or less developed but it also displays the contrasting to the centre and the margins. Sometimes the place of action shows us the locked up space a prison, a castle, a house, an encircled town, it symbolizes a status of slavery the way out of which Lesja's heroes seek.

In dramas of Lesia Ukrainka possible decomposition on reasons, correlative with motion on a horizontal line or vertical line, that determine the symbolic plane of measuring of psychological, aesthetically gradations of heros of dramaticseats.

Principle of spatial opposition of life distributes him on two spheres, here the symbolic of number shows up "two", which programs duality perception, origin of so called stranger space.

Mythological-sacral reasons expose a ritual as structural component of realization of myth. By the leading sacral-mythological forms of culture, that are exploited in artistic fabric of Lesia dramaticseats there is the game, music, holiday, mask, victim, catharsis.

Lesja Ukrainka establishes the contact with symbolic elements of world literature through the ritual (the Bible, the Antique, that certainly influences on a deeper reception of the readers. The functions of the ritual in mythology-symbolic context of her works is an important element of Lesjas dramatic plays originality.

The aesthetic essence of Lesja's dramatic plays is realized due to symbolic nature of myth intercession. The of principle difference of mythological and literary model demonstrates reception of remifologization as display of aesthetically beautiful category of individualism, that appears in and revisions of myth. It is necessary to perceive dramas of Lesi Ukrainky through personal chart, through cultivation of full value of reduction of ideas, through destruction of myth on purpose find internal essence of the hidden maintenance of artistic work.

All these three research aspects prove us how deeply and originally Lesja Ukrainka mythopoeia thinking is developed. Taking the most valuable aspects from the nationality literature and world tradition she managed to bring new accent into the interpretation of moral choice, treason, slavery, honor and patriotism problems. It proves the writer's desire to bring Ukrainian literature in to the world context.

Therefore, the features of Lesjas individual system of image forming spread their meaning on the whole national literature system. Crossing the individual achievement bounds, they acquire their meaning in the universal culture. That's why Lesja Ukrainka dramatic plays are so deep in their high-minded artistic potential.

Key words: myth, artistic thought, time, space, ritual, remifologisation.